

แหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาและ ทรัพยากรธรรมชาติ

รองศาสตราจารย์ ดร.วินัย วีระวัฒนานนท์

การพัฒนาประเทศในช่วงที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดปัญหาทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม-วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิต ทำให้มองเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการปฏิรูปหรือฟื้นฟูประเทศให้ใหญ่เกิดขึ้น ดังจะเห็นได้จากการปฏิรูปการปกครอง จากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2540 และการปฏิรูปกฎหมายของประเทศ การประกาศให้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และการปฏิรูประบบราชการในปี พ.ศ.2545 จนในปัจจุบันรัฐบาลได้มีนโยบายในการพัฒนาเศรษฐกิจโดยการเน้นเศรษฐกิจชุมชนควบคู่ไปกับการพัฒนาเศรษฐกิจแบบเดิมเพื่อการค้า-การส่งออก

การปรับเปลี่ยนแนวทางของการพัฒนาที่เกิดขึ้นดังกล่าวทั้งด้านการเมืองการปกครองเศรษฐกิจ สังคม-วัฒนธรรม การศึกษา การพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต นอกจากนี้จะต้อง

ใช้สติปัญญาและความรู้ที่เป็นสากลแล้ว ภูมิปัญญาไทยที่เป็นทั้งองค์ความรู้ทั่วไป เทคโนโลยี ศิลปะ วัฒนธรรม ความเชื่อและทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชนต่างๆ ล้วนมีค่าและมีศักยภาพที่จะทำให้การพัฒนาประเทศเป็นไปได้อย่างมั่นคงยั่งยืน

ชุมชนบ้านมหาวงศ์

บ้านมหาวงศ์ ตั้งอยู่ในหมู่ที่ 9 ต.โพธิ์แทน อ.องครักษ์ จ.นครนายก จากถนนสายรังสิต-นครนายก มีถนนลาดยางเข้าไปประมาณ 9 กิโลเมตร ประกอบด้วยบ้านเรือนราว 160 ครัวเรือน ประชากรประมาณ 500 คน ชุมชนตั้งอยู่ตามแนวถนนและคลองชลประทานประมาณ 2.5 กิโลเมตร หลังแนวบ้านเรือนออกไปจะเป็นพื้นที่ราบลุ่มใช้ทำนา ทำสวน ซึ่งพื้นที่นาจะมีน้ำท่วมขังสูงในฤดูฝน สภาพแวดล้อมทั่วไปจึงเป็นที่โล่ง มีไม้ยืนต้น ไม้ผล อยู่ประปรายตามแนวบริเวณบ้านเรือน ดินมีสภาพเป็นกรดจัด น้ำกร่อย น้ำในคลองชลประทานมักจะเน่าเสียในฤดูร้อน อากาศค่อนข้างร้อน และแห้งแล้ง

สาธารณูปโภคในชุมชนนอกจากมีถนนและคลองชลประทาน มีไฟฟ้าใช้ แต่ไม่มีน้ำประปา และไม่มีโทรศัพท์ ประชาชนต้องเก็บน้ำฝนไว้ใช้หรือซื้อน้ำดื่ม ส่วนน้ำใช้และน้ำทำนา-ทำการเพาะปลูกใช้น้ำฝนและน้ำในคลองชลประทาน การเดินทางเข้าออกหมู่บ้านใช้รถส่วนตัว ส่วนใหญ่ประชาชนนิยมไปซื้อเครื่องอุปโภคบริโภคที่ตลาด อ.บ้านนา จ. นครนายก

อาชีพการทำนาที่บ้านมหาวงศ์มีไร่เป็นอาชีพหลัก เนื่องจากดินมีความเป็นกรดจัด ทำให้ได้ผลผลิตต่ำแต่ก็ยังคงมีการทำนาอยู่ทั้งยังมีการทำสวนส้มขนาดใหญ่แต่ก็ประสบปัญหาต้นทุนสูงและผลส้มไม่ได้คุณภาพเท่าที่ควร แต่อาชีพที่ทำให้ชาวบ้านมหาวงศ์มีรายได้เพียงพอแก่การยังชีพ นอกจากรับจ้างทำงานที่สนามกอล์ฟในวันเสาร์-อาทิตย์ และการปลูกไม้ดอกไม้ประดับ (ต้นเข็ม ดาวเรือง และบอนสี) การเลี้ยงปลาจุก และการทอเสื่ออก

ภูมิปัญญาที่บ้านมหาวงศ์

การประกอบอาชีพที่ทำให้ชุมชนบ้านมหาวงศ์มีรายได้พอเลี้ยงชีพ นับว่าเป็นการใช้ภูมิปัญญาที่เหมาะสมกับสภาพของทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน และเกิดจากการเรียนรู้จากประสบการณ์โดยตรงมีดังนี้

1. **แนวความคิดทั่วไป** แม้กระแสพัฒนาทั่วไปทางเศรษฐกิจจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของชุมชนอยู่บ้าง แต่ส่วนใหญ่ยังยึดมั่นอยู่กับวัฒนธรรมแบบชนบท คือมีการไปมาหาสู่และช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน วิถีชีวิตที่เรียบง่ายไม่ฟุ้งเฟ้อ รู้จักจับจ่ายใช้สอยอย่างประหยัดรายจ่ายในครัวเรือนต่ำ ประกอบอาชีพอยู่ในครัวเรือน-ในชุมชน มีความรักและผูกพันกับชุมชนสูง รู้จักการพึ่งพาตนเอง รู้สึกเพียงพอกับรายได้ที่ได้รับ มีความศรัทธาในพุทธศาสนา และมองเห็นความสำคัญของการสืบทอดความรู้และภูมิปัญญาให้กับเยาวชน

2. **ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน** จากการที่ชีวิตของชุมชนต้องผูกพันและพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติจึงทำให้มีความรู้เกี่ยวกับฤดูกาลและดินฟ้าอากาศในแต่ละช่วงเวลาเช่น

การทำนา ปลูกต้นกก การมีโอ่งน้ำเก็บน้ำฝนไว้ใช้ การรู้จักเลือกพันธุ์ข้าวและพันธุ์พืชที่เหมาะสมกับสภาพดิน-น้ำ การรู้จักการปรับปรุงบำรุงดินโดยการใส่ปุ๋ยมาร์ลปรับสภาพดิน การรู้จักเลือกพันธุ์ปลาดีและการเลี้ยงที่เหมาะสมกับฤดูกาลและสภาพของน้ำ การปลูกไม้ดอกไม้ประดับที่เหมาะสมกับสภาพดินที่มีธาตุไนโตรเจนต่ำ เป็นต้น

3. การพัฒนาสภาพแวดล้อมของชุมชน ชุมชนได้มีการพัฒนาสภาพแวดล้อม ซึ่งนอกจากจะระมัดระวังและดูแลขยะมูลฝอยแล้ว ยังมีการปลูกเข็มบริเวณพื้นที่ระหว่างแนวถนนและคลองชลประทานตามโครงการ "คลองสวย น้ำใส" พื้นที่ว่างบริเวณครัวเรือนมีการปลูกเข็ม ดาวเรือง เทียนหยด และบอนสี ทำให้ภูมิทัศน์ของหมู่บ้านสวยงาม เป็นระเบียบเรียบร้อย

นอกจากการปลูกไม้ดอกไม้ประดับในหมู่บ้านจะเป็นการพัฒนาสภาพแวดล้อมแล้ว ต้น ดอก หรือ กิ่งของไม้ดอกไม้ประดับยังจำหน่ายได้ด้วย

4. การปลูกไม้ดอกไม้ประดับ การเลือกพันธุ์ไม้ที่เหมาะสมกับอากาศ ดิน และน้ำของชุมชน ได้แก่ เข็ม และบอนสี การปรับคุณภาพดินด้วยปุ๋ยมาร์ล ซีเถ้าแกลบ ปุ๋ยที่มีธาตุไนโตรเจนสูง ทำให้ต้นไม้อเจริญเติบโตได้ดี การตัดกิ่งเข็มเพื่อการขยายพันธุ์ การบำรุงรักษา และการตัดกิ่งสำหรับขาย การเตรียมดิน เตรียมการเพาะขยายพันธุ์จากหัวบอนสี การปลูกและบำรุงรักษาที่เป็นไปอย่างมาก เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ทำให้ต้นทุนในการปลูกไม้ดอกทั้งสองชนิดต่ำ มีความสวยงาม ราคาถูก ทั้งเข็มและบอนสีจึงมีพ่อค้ามาซื้อถึงในหมู่บ้าน ทำให้ลดต้นทุนในการผลิตได้มาก

5. การปลูกกกและทอเสื่อ เสื่อกกเป็นสินค้าที่ทำรายได้หลักให้กับชุมชนโดยใช้ต้นกกที่ขึ้นได้ในสภาพดินและน้ำของชุมชน โดยธรรมชาติต้นกกจะขึ้นอยู่ตามที่ลุ่มมีน้ำขัง แล้วชาวบ้านจึงจะตัดลำต้นมาใช้ แต่ปัจจุบันมีการนำต้นกกมาปลูกในที่นา โดยการเตรียมดินให้เป็นโคลน ใส่ปุ๋ยมาร์ลประมาณ 3-4 ปีต่อครั้ง นำเหง้าลงไปฝังในที่ที่เตรียมไว้คล้ายกับการทำนาดำ ปล่อยให้หน้าเข้าขัง เมื่อกกโตได้ขนาดก็ตัดมาจากเอาเปลือกกกตากแดดเอาไว้ทอเสื่อ การปลูกต้นกกนอกจากจะได้เส้นกกเก็บไว้ใช้ทอเสื่อได้ตลอดปีแล้วต้นกกหรือเส้นกกตากแห้งยังมีราคาให้ซื้อขายกันได้ด้วย

การทอเสื่อกกมีอยู่เกือบทุกครัวเรือน ใช้เส้นกกที่ปลูกขึ้นเอง การตากแห้งกับแสงแดด การตัดความยาวของเส้นกก วิธีการทอ และเครื่องทอเสื่อ กก นับเป็นภูมิปัญญาของชุมชน และเป็นวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญของชุมชน

6. การเลี้ยงปลาดี ชาวชุมชนมีการขุดบ่อเลี้ยงปลาดีไว้ในที่ดินหลังหมู่บ้าน ปลาดีที่เลี้ยงจะเป็นพันธุ์ที่มีอยู่ตามแหล่งน้ำธรรมชาติ นำมาปล่อยเลี้ยงในบ่อที่เตรียมไว้ไม่นิยมใช้พันธุ์ปลาดีจากแหล่งเพราะเลี้ยงอื่น เพราะปลาจะอยู่ในสภาพน้ำกร่อยของชุมชนได้ นิยมเลี้ยงแม่พันธุ์ปลาดีเพราะได้ราคาดี การเตรียมบ่อ แม่พันธุ์ การให้อาหาร การดูแล การเพาะเลี้ยง ฯลฯ ล้วนเป็นภูมิปัญญาที่มีอยู่และพัฒนาขึ้นของชุมชน

วิทยาการของชุมชน

นายเชียร วันเพ็ญ เป็นผู้มีความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาในการปลูกไม้ดอกไม้ประดับ การเลี้ยงปลา และการปลูกบอนสี สามารถอธิบายให้ความรู้และสาธิตขั้นตอนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกันอาชีพดังกล่าว

ซึ่งเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการสังเกตเรียนรู้ที่สะสมมาเป็นเวลานาน ทั้งยังเป็นบุคคลที่มีปรัชญาชีวิตแบบ "พอเพียง" คือใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย ประหยัด อุดม นับเป็นตัวอย่างในการประพฤติปฏิบัติแก่ชุมชน เยาวชน และครอบครัวได้ ทั้งยังอุทิศตนในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่นักเรียนและสถาบันการศึกษาที่สนใจอีกด้วย

แหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาของชุมชน

ชุมชนบ้านมหาวงศ์นอกจากจะมีภูมิปัญญาของชุมชนที่สั่งสมมาเป็นเวลานานและมีการยึดถือปฏิบัติสืบทอดมาถึงปัจจุบัน สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ได้ตามธรรมชาติของชุมชนเช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆ แล้ว ในปัจจุบันชุมชนยังได้มีการพัฒนาและใช้แหล่งเรียนรู้ของสถาบันการศึกษาดังนี้

1. **โรงเรียนบ้านคลอง 31** เป็นโรงเรียนประถมศึกษาขนาดเล็ก มีนักเรียนประมาณ 140 คน ตั้งอยู่ในเขต อ.บ้าน จ.นครนายก แต่อยู่ใกล้กับบ้านมหาวงศ์ (อยู่ในเขต อ.องครักษ์ จ.นครนายก) ซึ่งเด็ก ๆ ในบ้านมหาวงศ์จะมาเรียนที่นี้ โรงเรียนได้มีการนำภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การปลูกไม้ดอกไม้ประดับ การเลี้ยงปลา และการทอเสื่อ มาสอนแก่นักเรียน โดยเป็นการนำวิทยากรของหมู่บ้านมาสอนที่โรงเรียน และการนำนักเรียนไปเรียนที่ชุมชนโดยตรง

2. **คณะวิศวกรรมศาสตร์** คณะวิศวกรรมศาสตร์ มศว (องครักษ์) ได้ใช้ชุมชนบ้านมหาวงศ์และชุมชนใกล้เคียงให้นิสิตระดับปริญญาตรีของภาควิชาวิศวกรรมโยธา ไปฝึกปฏิบัติงานสำรวจ ระหว่างวันที่ 11-20 ตุลาคม 2545 นอกจากนี้นิสิตจะได้รับความรู้และทักษะในการสำรวจแล้ว ยังจะได้รับความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชน การสร้างความสัมพันธ์และการอยู่ร่วมกันในชุมชนและความรู้จักรับผิดชอบเรียนรู้สิ่งแวดล้อมและการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้ด้วย

3. **สถาบันสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร มศว** สถาบันฯ โดย รศ.ดร.วินัย วีระวัฒนานนท์ ได้ใช้ชุมชนเป็นที่ศึกษาวิจัยอย่างต่อเนื่องมา 2 ปี ได้แก่ การวิจัยเรื่อง การประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาและทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่นในการพัฒนาสิ่งแวดล้อม การศึกษา และเศรษฐกิจชุมชน ในปี 2543-2544 และการพัฒนาโรงเรียนสิ่งแวดล้อมศึกษา (ใช้โรงเรียนบ้านคลอง 31 เป็นโรงเรียนทดลอง) ในปี 2544-2545 เป็นเวลา 2 ปีติดต่อกัน และในปี 2545 ได้เสนอขอของบประมาณจากทบวงมหาวิทยาลัยในการวิจัยเรื่องการพัฒนาเทคโนโลยีสำหรับการผลิตเสื่อกกของบ้านมหาวงศ์แต่ไม่ได้รับการจัดสรรงบประมาณให้

นอกจากนั้นสถาบันฯ ยังได้ใช้บ้านมหาวงศ์เป็นแหล่งเรียนรู้แก่นิสิตในสาขาสิ่งแวดล้อมของสถาบันฯ อยู่เป็นประจำ เป็นที่สังเกตได้ว่าการศึกษาดูงานที่บ้านมหาวงศ์และการนำสาระความรู้จากบ้านมหาวงศ์ก่อให้เกิดการเรียนรู้ที่มองเห็นคุณค่าของความรู้ที่มีต่อชีวิตและชุมชนได้อย่างดียิ่ง

แหล่งการเรียนรู้ในชุมชนหรือการเรียนรู้ ก็วกับชุมชนนับเป็นส่วนสำคัญของการปฏิรูปการเรียนการสอน ทั้งยังช่วยส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมของชุมชน

และยังเป็นหลักการสำคัญของการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมที่มีลักษณะของเนื้อหาวิชาที่เป็นสหวิทยาการ ผู้เรียนได้เรียนรู้สิ่งที่อยู่รอบตนเอง และสามารถมองเห็นคุณค่าของสาระความรู้ที่จะนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ แต่แหล่งเรียนรู้ที่บ้านมหาวงศ์ในวันนี้อาจยังต้องการการพัฒนาให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่สมบูรณ์ต่อไป ซึ่งในขณะเดียวกันก็จะต้องระมัดระวัง มิให้การพัฒนาที่ทำลายภูมิปัญญาสิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมของชุมชนเกิดขึ้นด้วย

